

Elin Wägner och det religiösa livets realitet

Av Torbjörn Söderquist

Den religiösa linjen i Elin Wägners författarskap är sällan berörd. Wägner framställs i huvudsak som feminist och som freds- och miljöaktivist, men om man närläser hennes romaner ska man upptäcka att religiösa problemställningar spelar en oerhört stor roll i hennes tankevärld.

Vi lever i en tid som beskrivs som postsekulär, där religiös erfarenhet och religion går att tala om mera öppet än tidigare. Tidsandan börjar kanske bli mogen för att utvidga bilden av Elin Wägner till att omfatta också hennes kväkarreligiositets betydelse för hennes författarskap, hennes liv och hennes livsgärning.

Jag har läst flera av hennes romaner ur detta perspektiv men också fått nycklar till hennes väsen genom hur hon skildrats av vänner och arbetskamrater. Naturligtvis är detta ämne så stort och omfattningsrikt att det kunde vara föremål för en forskares avhandling. Förutom en essä av Karin Boye från 1936 och Elin Wägners egen artikel i *Idun* från samma år ("Vad har kristendomen betytt för er?") har Ingrid Janssons uppsats från 1959, "Kväkarinslag i Elin Wägners författarskap", hjälpt mig med uppslag och tankar för denna artikel. Min egen kväkarerfarenhet är också en grund för min förståelse av Elin Wägners religiösa liv.

En väsensstark människa

Det är inte svårt att se att Elin Wägner hade en djup känslomässig förankring i de stora prästgårdarna i Småland. Där var morfar prosten Jonas Ekedahl i Tolg och morbror kyrkoherden Alfred Ekedahl i Berg verksamma under hennes uppväxt. Kanske barndomens somrar på Bergs prästgård grundlade en sympati och värme hos henne gentemot kyrkans företrädare, trots att hon senare tog starkt avstånd från den lära de företrädde. När hon senare själv bosatte sig i Berg behandlades hon med en speciell värdighet och respekt livet igenom av bygdens människor, kanske inte minst därför att hon var och förblev "av gamle prostens folkslag"¹.

Det var hos kväkarna Elin Wägner så småningom skulle finna sin andliga hemvist och en plats där det fanns utrymme för den personligt färgade religiösa erfarenhet hon längtade efter. Gudsgemenskapens mysterium blir den kraftkälla hon behöver för att orka, få nytt mod och en riktning i sitt aktiva samhällsarbete.

Karin Boye uppmärksammar religionens betydelse för Elin Wägner i en essä i *Ord och Bild* 1936:

*Kväkarna blir den fasta punkt hon gång på gång måste återvända till för att åskådliggöra för sig själv hur det utåtriktade arbetet är möjligt, endast om det utgår från en inre samling i kärlek och tillit [...] för Elin Wägner finns ingen funnen och fastslagen form som kan göra anspråk på att vara sista ordet från den evigt levande och evigt verkande anden. Denna levande och verkande ande är den egentliga huvudpersonen i Elin Wagners böcker.*²

Flera har vittnat om att Elin Wägner ägde förmågan att härbärgera en lyssnande, mäktig tystnad. Hon talade först när hon hade något att säga.³

Hon intog en medveten hållning till sig själv och den tid hon levde i och omprövade mycket som ansågs vara givet, särskilt när det gällde mäns dominans och kvinnans möjligheter att vara en deltagande kraft i samhällslivets utformning. Hon bröt mot normer med ett starkt patos för det som var rätt och rättfärdigt, och vek sällan undan. Som Elsa Björkman-Goldschmidt har uttryckt det: ”Den där förmågan att blixtnabbt urskilja det oäkta från det äkta var Elin Wagners trollgåva som sedan man upptäckt den gjorde samvaro med Elin så givande och så riskfylld.”⁴

Det tog tid för Elin Wägner att känna att hon också i handling och livshållning kunde omfatta de kristna sanningar hon mer och mer gjorde till sina. Det var viktigt att inte göra avkall på sanningskravet – det måste finnas en överensstämmelse mellan ord och handling.

Hon sa om sig själv: ”Jag har aldrig riktigt begripit mig på mig själv förrän jag nu kommit underfund med att jag är en väsensstark människa utan att vara viljestark.”⁵

Vad är en människas väsen? Kanske kan det beskrivas som en dimension bortom tid och rum som är osynlig, individuell och unik. Traditionell psykologisk forskning försöker förklara individens psykologi enbart utifrån ett samspel mellan arv och miljö, men bortser då från det kanske mest väsentliga: den unika upplevelsen av att ”jag är jag”.

Nära förbunden med jagupplevelsen är känslan av att ha en unik bestämelse. Möjligen är det vad Elin Wägner menar när hon säger att hon är väsensstark. Hon har en klar känsla för sin livsuppgift i världen.

Hon skriver i brev till vännen Emilia Fogelklou att hon ”i populär romanform vill gestalta den feminism världen behöver”.⁶ Jag tror detta gäller även för annat som låg Elin Wägner varmt om hjärtat, inte minst lät hon sina romanfigurer vara bärare av olika religiösa perspektiv. Hon hade – eller valde medvetet – ett ”lättamt” sätt att bibringa läsaren sitt djupa

allvar. Hon är träffsäker i sina iakttagelser och full av humoristiska infall. Men utan tvekan var det nödvändigt för henne att grunda sina ställningstaganden i en inre gudserfarenhet:

Den stora frågan är inte längre, säger en modern mystiker: ”Vad är till min själs bästa, inte ens vad är till mänsklighetens bästa, utan bortom och över denna begränsade strävan: Vilken uppgift måste detta mitt liv utföra i Guds stora och hemliga hushållning.”⁷

Kväkarna – en presentation

Kväkarna (Vännernas samfund) samlas i stilla andakter i en grund av tillit och kärlek för att lyssna till Guds röst i det inre. Kontakten med Gud sker i tystnad och stillhet, oförmedlat, utan präster och andra mellanhänder, och kväkarna saknar därför professionella förkunnare. Alla har rätt att tala ur andakten, kvinnor som män, men det är också ett ansvar: man talar enbart genom andens ingivelse. Kväkarna uppmanas att tala ur egen erfarenhet, enkelt och okonstlat, och att undvika teoretiska utläggningar man har läst sig till eller hört i andra hand.

Så här beskrevs andakten av Philadelphia Yearly Meeting 1955:

Andakten är, enligt det urgamla sätt som praktiseras av Vännernas samfund, helt utan mänsklig styrning eller kontroll [...] var och en söker en omedelbar känsla av gudomlig ledning och att direkt erfara närvaron av den levande Kristus. Det är inte helt sant att säga att mötet baseras på tystnad: det är mer sant att säga att mötet baseras på helig lydnad. De som kommer till ett sådant möte kan tillfoga det skada på två speciella sätt: genom att i förväg bestämma sig för att tala eller genom att i förväg bestämma sig för att vara tysta. Det enda sätt på vilket en andaktsbesökare kan hjälpa till att uppbära mötet är genom att i förväg besluta sig för att försöka vara känslig i lyssnandet till den inre rösten och försöka svara an på vad den begär [...]

Kväkarrörelsen föddes i England i mitten av 1600-talet. Det fanns människor som inte fann sig till rätta i den konventionella kyrkan, som i mångt och mycket hade stelnat till en förtryckande maktapparat. Kyrkan hade genom lagar och förordningar och i ritualer och lära beslagtagit anden och gjort sig till förmyndare för vanliga människors religiösa liv. Prästerna levde gott på andras arbete och predikade ofta sanningar som de själva inte omfattade.

George Fox var kväkarrörelsens grundare. Han blev djupt bedrövad av att se att människor inte stod för sina ord i handling. Det inre och det yttre livet måste vara ett, menade

han. Sanningen måste gälla för hela vår varelse, annars är tillvaron meningslös.

Fox lämnade sin familj och började vandra omkring i England. Han talade med präster och företrädare för olika religiösa rörelser, men han fann inte svaren som tillfredsställde hans djupa andliga törst efter visshet och sanning.

George Fox kollapsade till slut av utmattning vid en väns begravning och låg sedan medvetslös en tid. I dagboksform beskriver hur han upplevde att han blev buren genom en ocean av mörker och död av Guds väldiga och eviga kärlek. Ljuset hade vunnit över mörkret i hans eget liv.

Med en revolutionär profetisk kraft började han sprida sitt budskap på den engelska landsbygden. Gud har sitt tempel i de levande människorna. Där inne kan var och en bli upplyst om vilken väg han ska gå, utan att efterbilda någon annan.

Fox vittnade mot kyrkan och prästerna, som han ansåg förde människor på avvägar:

Prästens mörka jordiska ande sårade mig dödligt. Och när jag hörde klockan ringa samman folket förnams det som ett slag. Det var en marknadsklocka för att prästen ska få saluföra sin vara.

Han störde gudstjänster genom att ifrågasätta prästerna. Han sa att de predikade om sådant de själva inte upplevt. Han nådde många, men retade samtidigt upp andra.

Kväkarrörelsen växte snabbt och lavinartat och började snart anses som farlig och samhällsomstörtande. Rörelsens åsikter betraktades som kätteri, så kväkarnas möten förbjöds och många kväkare fängslades.

William Penn var en annan man i den tidiga kväkarhistorien. Han tillhörde den engelska aristokratin, och trots risken att förlora sin samhällsställning gick han in i kväkarrörelsen. Vid ett tillfälle var han på väg att handgripligen kasta ut den polisman som ville upplösa en kväkarsammankomst. Men Penns vänner hindrade då sin försvarare istället för sin angripare. Och Penn lät sig ställas inför rätta, där man genast erbjöd honom att bli fri mot borgen. Han tackade nej och stannade i fängelset med de övriga.

William Penn grundade senare staten Pennsylvania i Amerika, där man tillämpade kristna grundprinciper i samhällslivet. Penn var en statsman som ville realisera nya former för mänsklig samlevnad. Han tog inte jord från ursprungsbefolkningen, utan köpte den efter vanliga affärsunderhandlingar. Han slöt överenskommelser med indianerna och stod alltid på

god fot med dem. I en överenskommelse från 1728 står det bland annat: ”Broderskapet mellan indianer och kristna har sin grund däri att de är barn av samma fader.”

William Penn var en varm anhängare av religionsfrihet och Pennsylvania blev en mönsterstat och en tillflyktsort för dem som var utsatta för förföljelse för sin religiösa övertygelses skull. Penn skrev:

Jag avskyr två grundsatser i religion och beklagar dem som bekänna sig till dem. Den första är auktoritetslydnad utan övertygelse. Den andra är att för Guds skull förgöra dem som ha en annan åskådning än vi.

Kväkardomen är enkel och avskalad till sin natur. Ingen yttre prakt, inga sakrament, inga symboler, inga heliga böcker och inget försanthållande av dogmer förekommer. Det närmaste en trosbekännelse en kväkare kommer är följande mening: Det finns någonting av Gud i varje människa.

Gud, som kväkarna lika gärna kallar ”det inre ljuset” eller ”kärleken”, vill hjälpa oss att förstå hur vi ska leva våra liv. Vi kan så långt som möjligt ge livet vår kärleksfulla uppmärksamhet genom att i den tysta andaktens närvaro lyssna inåt. Kväkardomens väsen är alltså att låta den religiösa erfarenheten forma livet och ständigt återverka på livsföringen, inte att inordna den i ett system av dogmer.

Under reformationen ersattes tron på den ofelbara kyrkan med tron på bibelns ofelbarhet. Men kväkarna anser det orimligt att Gud en gång för alla skulle ha sagt sitt ord enbart i bibeln och att gudsuppenbarelsen – liksom reformationen – skulle tillhöra det förgångna. De tillhör också nuet, uppenbaras ständigt på nytt och ger förnyat liv. En naturlig följd av det blir då att försöka undanröja sociala orättvisor och missförhållanden. En kväkare vill försöka verka i enlighet med de krav som det inre ljuset ställer på henne. Så här skriver kväkaren Sven-Otto Lovén:

Mystik är ej dimbildning, den är hjärtats realism, den skänker verklighetssyn och förmåga att älska trots allt som staplas i vår väg, när vi vill visa vår kärlek till livet och nästan.

Kväkarna talar om fem grundläggande så kallade vittnesbörd: fred, enkelhet, sanning, jämlikhet, gemenskap.

Man har en radikalpacifistisk grundsyn. I fredsvittnesbördet har man formulerat sin hållning om att orubbligt följa Kristi egna ord och man kompromissar inte genom att bära

vapen. Genom det finns möjlighet att bygga samhörighet och gemenskap som kan skapa fred. Våld föder våld i en ond spiral, och för en varaktig fred krävs avrustning. Bättre än att ta till vapen är att försöka leva i en anda som avlägsnar orsakerna till krig. För att kunna göra det är det viktigt att försöka förstå krigets orsaker. Vissa samhällsklasser åtnjuter lyx och fördelar som har uppnåtts genom förtryck av andra människor. I den typen av orättvisor kan man finna krigets frön. De finns också i stormakternas rivaliserande om herraväldet över jorden och råvarorna, och i det oinskränkta vinstbegäret.

När kväkarna ska fatta beslut i en fråga söker man aldrig en kompromiss av motstridiga tankar, utan en syntes som kan vara en – ibland mycket oväntad – tredje väg. Det är viktigt att lyssna till alla åsikter och att inte komma till ett möte med förutfattade meningar. Debatter förekommer inte. Om någon deltagare på ett så kallat andaktsmöte för beslut har invändningar kan det leda till att man avstår från beslut. Det kan också leda till att denna enda persons lösning visar sig vara den bästa eller bidrar till att beslutet får en annan och bättre inriktning.

Vännernas samfund (det officiella namnet på kväkarna) bildades i Sverige först 1936. Med i gruppen vid bildandet fanns bland andra Emilia Fogelklou och Elin Wägner.

I kväkarrörelsen fann Elin Wägner demokratins religiösa rötter. Grunden är jämlikhetstanken, som inte kan existera utan vördnad för den andra människan. Ljuset finns även i den andre, så lyssna därför så uppmärksamt du kan och låt dig påverkas genom ett öppet sinnelag. Du kan grumla sanningen hos dig själv genom en alltför stor iver att kunna, veta, behärska och försöka göra intryck – eller motsatsen: genom att hålla dig tillbaka, anse dig för ointressant, ointelligent eller ovetande. Du kan också grumla sanningen hos den andre genom att inte lyssna ordentligt, genom att inte ta emot vad du erbjuds eller genom att döma ståndpunkter och brista i respekt.

Vägen till Vännernas Samfund

Elin Wägner beskriver i sin artikel i *Idun* 1936 att kristendomen alltid varit en aktualitet och samtidigt ett problem för henne. Hon vistades i sin ungdom i en grupp av människor som befann sig i kamp mellan ytterligheterna bokstavstroende fundamentalister och ateister.

Bland hemmets hembiträden mötte hon också mer eller mindre fanatiska pietister ur frikyrkokretsar:

Tillvarons ironi ville [...] att jag sålunda också kom under inflytande från sfärer som min högkyrkliga släkt lika fanatiskt bekämpade. Men egentligen hade ju frikyrkopietisterna samma religion att förkunna fast på ett mindre värdigt sätt än som skedde i de kyrkor där mina släktingar predikade.

Allt som för en ung människa är förenat med glädje – dans, nöjen, vackra kläder – var synd för dessa troende. Av hembiträderna fick hon lära sig vad fruktan var:

Fruktan för synd och min egen uselhet, och för död och dom och helvete [...] man avundades dem som ingenting visste om det dolda hotet bakom ytan av det världsliga livet vilket för den barnsliga uppfattningen såg enkelt, ljust och lustigt ut.

Detta ledde till att Elin Wägner tog avstånd från barndomens religiösa inflytande och hon vägrade att tro på bibelns och katekesens auktoritet. Det innebar dock inte att hon förlorade sin andliga längtan:

Men se, därigenom kom ingen befrielse, ingen full hängivelse åt världsliga intressen utan i stället en oerhörd längtan efter en personlig religiös erfarenhet att ersätta den förlorade auktoriteten med.

Hon insåg också att det var förmätet av en människa att lita enbart till sitt eget förstånd i en värld full av ofattbara realiteter.

Människan själv visar sig vara ett oändligt större mysterium än man anat, det blir ingenting otroligt i att en oerhört stark andlig påverkan som den Kristus övade på sin samtid kan åstadkomma vilka underverk som helst.

Elin Wägner träffade människor som genomlevt första världskriget och som frågade sig varför Gud inte hade ingripit. Var Gud apatisk? Behövde Gud en hjälpande hand? Kontakten med tyska, engelska och amerikanska kväkare i hjälparbetet efter kriget blev en vändpunkt för henne.

Då jag fick börja arbeta med kväkarna fick jag en grundlig lektion i ett sätt att leva i tillvaron som var motsatt till mitt eget. Inte diskutera eller begripa så mycket, inte lägga så många

planer, inte begära att själv utträtta så märkvärdiga saker, i stället dämpa ner den nervösa oron och takten och lyssna till den inre rösten. Även om världens öde låg i stöpsleven så var det inte bortkastad tid att söka hjälpa ett enda trassligt människoöde tillrätta. Man visste inte så väl vad som var stort eller smått, betydelsefullt eller oviktigt.

De levde i en annan värld med andra mått och andra lagar och andra skeenden än dem som sysselsatte press och opinion. I den världen fick man se att Gud inte var apatisk utan i fullt arbete, för att använda uttrycket från kväkarbudskapet från årsmötet 1923. Dessa människor hade inga trossatser och inga symboler men de trodde på gudsgemenskapens mysterium och trodde att i en sluten ring av människor med samma uppsåt kunde den ene hjälpa den andre fram dit där hans ande inte förmådde att lyfta sig själv.

Jag upplevde detsamma som många andra av mina svenska vänner: känslan av att ha kommit till mitt andliga hem [...]

”Elin Wägner tillhör profeterna, ej prästerna”, skriver Karin Boye, och hon sökte sig samman med andra ”i en ny släktskap, inte blodets men andens”. Det handlade om en släktskap bortom de religiösa ritualernas och kyrkliga institutionernas lärosystem. Boye menade också att det var naturligt att Elin Wägner skänkte sin sympati åt kväkarna ”för deras absoluta pacifism” och för att de ”avskuddat allt vad former heter under sin strävan att förverkliga kärlekens ande”.⁸

Religiösa perspektiv i Elin Wägners författarskap

I Elin Wägners romaner kan man följa den utveckling i förhållande till kristendomen som hon själv genomgick. Genom prästerna på moderns sida var hon väl förtrogen med landsbygdens kyrkliga fromhetsliv. Den formen av kristendom återfinns nästan alltid i romanerna och bildar en fond mot vilken andra religiösa inriktningar kan brytas.

Förkunnelsen byggde på lutherdomen i den form den fick under 1800-talet. Där fanns ett starkt syndamedvetande och ett förakt för världen. Där fanns en Gud som offrade sin egen son för att människan skulle kunna försonas med Honom. Genom tron på Jesu Kristi död och uppståndelse blev förlåtelsen möjlig, och därigenom hade det öppnats en väg till frälsning genom vilken man kunde nå saligheten.

Denna högkyrkliga och auktoritära kristendom kunde Elin Wägner inte leva med. Hon kunde heller inte leva utan religiös tro. Det var hos kväkarna hon fann ett nytt sätt att vara

kristen på. En inre gudserfarenhet som leder ut i samhällsförändrande arbete var en form av andligt liv hon kunde bejaka.

Prästgården på landet är ofta handlingens medelpunkt i romanerna. Prästporträtten är många men nästan genomgående varma och sympatiska. Men trots den djupa teologiska lärdomen verkar dessa präster sällan kunna hjälpa någon som befinner sig i verklig själanöd. En världsfrånvändhet drar dem ofta bort från det levande och växande livet.

Före *Släkten Jerneploogs framgång* spelar religiösa problemställningar ingen större roll, menar Ingrid Jansson.⁹ Men år 1916 finns en anteckning i Elin Wägners arbetsjournal:

Kristendomens sanningar har blivit så högtidligt underbara för mig. Jag ser dem i nytt ljus. Inte som något gammalt och självfallet utan som något revolutionerande, våldsamt radikalt, något som inte kan vara av människor utan måste vara av Gud. Förkunnaren av dessa läror har för mig blivit helig. Hans levnadsteckning är för mig den mest underbara – allt detta i ljuset av lärorna idag, uppfattningen 1916. Jag förstår nu så förfärligt väl korsfästelsen och ursinnet, men vad jag icke förstår är den fullkomliga förfalskningen genom den kristna kristendomen. Prästerna som krigets försvarare, hatets och hämndens förkunnare, överklassens stöd, äro de mest fruktansvärda hån mot den vars namn de bära. Jag blir kristen.

Detta är de tankar hon kommer att utveckla och variera i nästan hela sitt följande författarskap.

Släkten Jerneploogs framgång (1916)

Bokens huvudperson Ingar Gunnarson driver en speceributik. Hon bryter mot samhällsnormerna genom att agitera i rösträttsfrågan, vara aktiv i fredsfrågan, kämpa för att flickor ska få utbildning och vilja förbättra de fattigas levnadsvillkor genom en kooperativ förening. Ingar ger en religiös motivering för sitt arbete – att göra det rätta:

Min livsåskådning vilar på den övertygelsen, att det finns en högre mening i allt som sker och att rätt alltid blir skipad mellan människorna förr eller senare, men att det också ingår i Vår Herres beräkning, att vi ska hjälpa till därmed.

Ingar Gunnarson arbetar i kväkaranda. När kvinnorna börjat samarbeta i fredsfrågan på Ingars initiativ uppstår dock meningsskiljaktigheter kring hur de ska gripa sig an verket:

Ingar tillät aldrig, att majoriteten avgjorde en fråga i denna sin egenskap i strid mot en icke övertygad minoritet. Denna skulle vinnas – och blev vunnen – eller också lirkade hon med flertalet, så att de avstod sin seger åt mindretalet eller gick med på en jämkning. Så småningom fick hon i gång en tävlan i ädelmod. Då kunde hon dra sig tillbaka och höra på.

Ingar motarbetas och sviks av de etablerade, med landshövdingens familjen Jerneploog i spetsen. De slutar handla i hennes affär, utmanövrerar hennes fredsinitiativ och ogiltigförklarar ett testamente som var avsett för kvinnors utbildning. Ingars son Allan dör dessutom i det militära, uppmuntrad att söka sig dit av landshövdingens dotter, som han blivit förälskad i. Det blir ett extra hårt slag för Ingar att en av hennes hätskaste politiska motståndare, och därtill en krigsivrare, vann hennes sons öron.

Ingar Gunnarson har tagit avstånd från kyrkan. Den finns där men hon förstår den inte och förväntar sig inget av den. Med anledning av hennes sons död träffar hon biskop Arvander, som representerar den etablerade religionen men som visar sig vara en varm och medkännande människa. Det är typiskt för Elin Wägner att hennes personporträtt inte är svartvita.

Hon hade aldrig träffat biskopen förr, men i samma stund som hon mötte hans blick och hörde tonfallet i hans röst, började hon tvivla på, att hon bedömt honom rätt. Hon greps av sympati för honom som han i detta ögonblick för henne, trots de fördomar de båda hyst en kvart tidigare. En känsla av frändskap förband dem, som egentligen var oförklarlig [...] Hon kunde inte dölja sin förvåning, och det kom en skymt av leende i hans munvinklar, han förstod orsaken; hon hade väntat att finna en militarist.

Mot slutet av berättelsen bryter enligt Ingrid Jansson mystiken in för första gången i Wägners författarskap – den löper parallellt med hennes humoristiska och friska realism genom hela författarskapet. Elin Wägner är både realist och mystiker.

Ovanpå alla andra olyckor som drabbar Ingar blir hennes mor psykiskt sjuk. Ingar ber Gud om kraft att hårda ut att vara så ensam. Någoting vänder och strax innan modern dör återfår hon sitt förnuft. Modern förklarar att hon hela tiden älskat Ingar, trots att hon ofta på grund av sjukdomen varit elak mot henne. Ingar upplever ett inre under:

Hennes hjärta röres av en ljuvlig oro. Hon känner sig stå inför något underbart. Hon tycker att förlåten blivit halvt genomskinlig nu, som skiljer henne från det hemlighetsfullas vida land där bortom. Hennes tanke spanar dit in och ser perspektiv öppna sig, dimhöljda, dunkla och fulla av mysterier. Världen är väldig, okänd och flödande av oupptäckta möjligheter. Intet är just nu för djärvt, att man inte skulle våga drömma därom.

Åsa-Hanna (1918)

I romanen om Åsa-Hanna bryts flera religiösa perspektiv mot varandra. Åsa-Hannas mor Katrinas stränga gudfruktighet är ett exempel på hur kristendomen vid den här tiden verkade i en människas liv:

*Mor hon hade ett sätt att förklara, att allt ledsamt det kom från Gud som straff för synden.
– Din tandvärk, Hanna, sade hon, kom för att du tog upp pinnastruten, som Magnus i Nygård tappa när ni gick från skolen!*

Modern var sällan glad och lycklig i sin Gud. Prosten Mossbäcks dotter Lena tänker vid ett tillfälle: ”Ack om jag en enda gång fick se en gudfruktig människa, som skrattade och var glad.”

Äldsta dotterns ”felsteg”, som handlar om att hon blir med barn med en fattig torparson, inleder en svår tid för Katrina. Att hon inte kunnat uppfostra dottern att stå emot synd och skamlöshet bättre är tungt för henne att bära.

När Katrina inte orkar bära ångestkvalen längre beger hon sig till fots den långa vägen till prästgården. Samtalet ute i trädgården med prosten Mossbäck är ett exempel på ett själavårdsamtal från den tiden. Katrina berättar om sina tvivel på Gud och hans löften, och om sin andliga torka:

– Tror prosten att kraften när den vikit från bönen och ordet, någonsin kan vända tillbaka mer? Hela hennes ansikte var upprivet och ögonen fulla av ångest [...]

Prosten lyssnar och tröstar med att många kristna erfarit detsamma. Han uppmanar henne att inte förtrötts i att be om hjärtats frid och påminner henne med auktoritet om att det förkrossade hjärtat redan är förlåtet.

- Håll fast om Jesu kors och se upp mot Honom, som hänger där för våra synder ...*
 - Det kommer åt mig ibland, bekände hon viskande, som om Han inte hängde där. Som om det vore bara trä, bara trä alltihop ...*
 - Och jag kan ändå inte skylla på att jag inte fått lära sanningen, som haft en sådan lärare som prosten, sade den förtvivalade kvinnorösten ...*
- Men prosten svarade mycket mildt: – Även jag har tvivlat, mor Katrina, trots allt jag fått lära.*

Prosten Mossbäck sägs ha sin förebild i Elin Wägners morfar prosten Jonas Ekedahl och det har påpekats att porträttet av Mossbäck är tecknat med mindre kritisk blick än andra statskyrkopräster i Elin Wägners senare arbeten. Han är varm och medkännande och visar stor omsorg om sin församling. Han är nog ärligare än många andra präster skulle vara i samma situation, som medger att även han själv har tvivlat.

Hans upprepande av lärans dogmer hjälper dock mor Katrina föga. Hon står i ett andligt beroendeförhållande till honom men saknar hans bildning, som blir en maktfaktor som hon inte förmår ifrågasätta. Den auktoritära kristendom han företräder skrämmer människor till rädsla och underkastelse och blir därför ett instrument för ett religiöst förtryck. Lägg därtill den patriarkala maktordningen, som skuldbelägger kvinnor. Mor Katrinas ångest och mäktiga tvivel är verkliga.

I skildringen av romanens huvudperson, Åsa-Hanna, tecknar Elin Wägner ett enastående självporträtt av en ung renhjärtad kvinna från ett fromt hem som är på väg att gifta in sig i en släkt av förbrytare. Genom att ge den blivande maken namnet Frans Adamson kan Elin Wägner anspela på Adam, den första fallna människan.

Prosten varnar henne för att gifta sig med en man som inte lever inför Guds ansikte:

- Tror inte prosten då, att en människa kan ändra sig? ...*
- I varje människa finns något av gudsbelätet, svarade han på hennes fråga. Men tro icke dig själv om för mycken kraft att böja hans sinne, du är yngre, du är kvinna, akta dig, att det inte blir du, som blir böjd.*

Åsa-Hanna gifter sig och installerar sig i sitt nya hem men klarar inte att tala öppet med sin make. Rädsla gör att hon börjar göra avsteg från det som är rätt. Hon får vetskap om att makens farfar dödats genom åderlätning och att mordet måste fortsätta döljas till varje pris. Åsa-Hanna dras allt djupare in i lögner och förnekelse.

Åsa-Hanna slutar att gå till kyrkan. Att gå dit skulle vara att häda, eftersom hon känner sig som en medbrottsling. Frans, som är en praktisk man, förklarar då att han är gudsförnekare. Religionen är bara något som präster och överhet slår i bönder för att få dem att lyda. Skapelseberättelsen är osanning, underverk existerar inte och Jesus, om han funnits, är bara

... en vanlig människa, som folk satte ihop historier om. Och Gud? Hade någon sett honom kanske? Var det någon, som visste något besked om honom? Prosten kanske? Nej, han sa bara efter de han hört av folk, som sa efter andra, och så hela vägen. Alltihop, hela religionen är bara vidskepelse.

Frans påpekar att man ser på folks gärningar att de inte tror på Gud. Även de som säger att de verkligen tror, säljer sin salighet för en usel och tillfällig vinst.

Nu kom Frans med en förklaring som lät så enkel och trovärdig. Om man satte av Gud, så blev alltihop bara det man ser för ögonen, åker och äng och skog och osjäliga djur både i uthusen och stugorna. Varför hade man egentligen varit så bergsäker på Gud? tänkte hon med förundran, medan hon låg där och grunnade om natten.

Kanske finns här en parallell till Elin Wägner under den tid då hon själv tog avstånd från kristendomen.

När Åsa-Hanna besöker sin morbror Anders-Petter i slutet av berättelsen står hon på botten av sin själs mörker. Morbror Anders-Petter lyfts fram som den verkligt andligt fördjupade människan i församlingen. Hans porträtt har något avklarnat, ljusst och upplyst över sig och han ser rakt in i Åsa-Hannas själs oro och ångest. Bördan hon fått har varit för tung och svår att hantera.

Mannen hade böjt kvinnan efter sin vilja och hon hade blivit förvriden och förvänd, men hennes själ skulle alltid sucka i sina bojar och sträva i en annan riktning. Och en gång göra sig fri!

Åsa-Hanna är nära att besegras av det onda men kan inte stå emot sitt väsens djupaste lag. Hon befriar sig slutligen genom att berätta allt hon vet för länsman. Hon känner den ljuvliga lågan, en gnista av det himmelska ljuset, åter tändas i hennes inre. Tårarna rinner stilla nerför

hennes kinder när hon erfar hur dyrbar den är för henne: ”Hon kunde inte vara den förutan, när hon en gång förnummit dess ljus.”

Man kan fundera på hur det hade blivit om Åsa-Hanna istället gift sig med Magnus i Nyhult. De verkade vara avsedda för varandra. Men kanske behövde Åsa-Hanna det falska och usliga hos Frans för att fördjupas andligen och nå sitt väsens Gud? Motgångar och svårigheter verkar vara enda möjliga vägen till insikt för många av Elin Wägners romangestalter.

Den namnlösa (1922)

Handlingen i romanen är förlagd till en prästgård. Prosten Elias Ljunghed (som lär vara ett porträtt av Elins morbror, prosten Alfred Ekedahl; syskonparet Ekedahl sägs ha stått modell för det gifta paret Ljunghed) lever sitt liv i strängaste pliktuppfyllelse, men han är okänslig inför dem som står honom närmast. Hans religion är gudsförsjunken och världsfrånvärd, och viktigare för honom än människorna. En människa ska framför allt tåligt uthärda de prövningar Gud lagt på hans axlar, oberoende av de mänskliga konsekvenserna av ett sådant synsätt.

Elias Ljungheds synsätt utmanar hans syster Rakel. Istället för att göra något åt problem som uppstår finner han sig tåligt tillrätta med mycket som i själva verket skulle kunna avhjälpas.

Elias hustru Helena lider av att maken tagit avstånd från henne och kärlekslösheten dem emellan plågar henne. Rakel menar att han inte ska utöva godhet *mot* sin hustru utan *med* henne. Hans godhet är meningslös om han inte tar Helena till sig och delar sin värld med henne.

Inte heller kan man komma tillrätta med syndarna genom att skrämman dem med andlig myndighet, menar Rakel. Är det inte bättre att ”behandla elakhet på ett helt annat sätt – ta bort taggen i hans sinne som gör hans ondska”.

Detta är också en roman om lidandets mening. Eva, den ”namnlösa” i titeln, har misshandlats av livet och är sjukligt svag. Hon ligger mest till sängs och har inte långt kvar att leva. Mellan henne och Georg, sonen till Elias och Helena som lider av psykisk sjukdom, uppstår en kärlek som lyfter dem båda. Rakel får genom Evas och Georgs lidande inblick i det mysteriösa i tillvaron.

Elias vill frälsa Eva och påpekar att hon måste bli förlöst genom syndernas förlåtelse innan hon dör. Men Evas religiösa synsätt står närmare kväkardomen. Hon svarar att hon redan har fått erfara att hon fått syndernas förlåtelse av Gud, direkt och utan förmedling:

”Han [Elias] säger att jag måste tro. Men inte måste jag tro, det jag har upplevat själv ...”

Klara Johanson, kritiker i *Stockholms Dagblad*, uttrycker sin fascination över romanen i ett brev till vännen Elin Wägner.

Den namnlösa liknar ett religiöst mysteriespel, som ageras på två scener samtidigt. På den undre går det groteskt till, på den övre som är den gemensamma själen eller universum eller om man så vill Gud, är allting hög fest och bländande ljus. Och i återskenet av detta ljus blir allt som spelas på nedre scenen små finurliga upptåg att le åt. Se hur människorna ständigt dansar i otakt inte bara med andra utan med sig själva – tycks mig vara diktarens motiv.¹⁰

Från Seine, Rehn och Ruhr (1923)

Elin Wägner har vid tiden för första världskrigets slut upplevt kvinnornas maktlöshet inför kriget. Hon har också haft stora svårigheter i sitt äktenskap, som går mot sin upplösning. Hon har prövat att avsäga sig religionens kraft sitt liv, utan att det gett någon befrielse, och har med vrede iakttagit hur kyrkans företrädare stått på maktens och krigets sida. Samtidigt har hennes egen livssyn börjat röra sig i kristen riktning.

Kvinnorna i de krigförande länderna kände i första hand samhörighet och solidaritet med sitt eget land. Denna oförmåga hos kvinnorna till internationell solidaritet var nog en bidragande orsak till att Elin Wägner sökte sig till kväkarna. Kväkarna betonar starkt betydelsen av mänsklighetens samhörighet, oberoende av nationsgränser.

Elin Wägner träffade kväkarna redan på fredskongressen i Haag 1915, då rösträttsrörelsen ombildades till Internationella kvinnoförbundet för fred och frihet. Här grundlades de tankar om radikalpacifism som Elin Wägner så småningom kom att omfatta.

Efter kriget fick hon i uppdrag att göra en reportageresa i det ockuperade Tyskland. Landet hade ett enormt krigsskadestånd att betala och för att sätta press på tyskarna att betala var en del av landet ockuperat av de segrande staterna England, Frankrike, USA och Holland. Elin Wägner reste runt med kväkaren Marion Fox, och hon skildrar intrycken från sina resor i essäsamlingen *Från Seine, Rehn och Ruhr*.

Här sysslar hon djuplodande med kristendomens väsen: kärlekens och tillitens kraft, att söka det goda i den andre hellre än att försöka förgöra det onda, valet att vandra kärlekens, pacifismens och förlåtelsen väg – inte fruktans och våldets.

I en essä står det rena hjärtat i centrum. Att hata och hämnas leder till lidande och förvirring, men vägen ut ur det står alltid öppen om man väljer kärleken, väljer bort våldet. Hjärtat måste utstå många prov för att bevara kärleken in i det sista. Det värsta om det inte lyckas ”är det som hjärtat får i utbyte: hatet, bitterheten som slår rot och suger kraft ur hjärtat”.

I en annan essä skildrar hon kväkarna för första gången:

Den som kommit inom ringen för kväkarnas gemenskap, har det bästa av alla tänkbara tillfällen att se hur det personliga inflytandet arbetar i det stilla från människa till människa [...] sammanhållningen inom arbetet och enheten i det hela bevaras genom den starka personliga kontakt som finns mellan medlemmarna inom samfundet.

Men man får inte ha bråttom om man ska arbeta så i tysthet från människa till människa:

Endast de, för vilken den enskilda människan har ett värde, offra lugnt hur mycket tid som helst för att vinna, för att hjälpa den enskilde.

Silverforsen (1924)

Prästen Gabriel Coreus lever tillsammans med sin syster Virgine på den stora prästgården. Där bor också deras åldrade mamma, änkeprostinnan Coreus, som kämpar för att bli ståndsmässigt begravd på den nya kyrkogården, samt syskonparets fosterdotter Gudrun med man och barn.

Efter hand uppdagas att Gudrun sviker sin man genom att vara otrogen, vilket väcker hat i den försmådde, som med våld försöker tilltvinga sig parets enda barn för att på så sätt straffa Gudrun.

Handlingen förs framåt mot svåra uppgörelser mellan alla inblandade, inte minst gäller det Virginie: till sist avslöjas det att den make hon skaffat åt Gudrun är den man hon själv i hemlighet älskar. Hon har ordnat med äktenskapet för att själv få vara honom nära.

Prästen Gabriel Coreus är en samlande kraft för familjen i de svåra stunderna. Gabriel söker ofta upp dödgrävare Lundin, och dödgrävaren framstår som den andligen verkligt

intressanta personen i denna roman. I ett samtal mellan Lundin och Gabriel Coreus säger Lundin:

– *Har jag inte erfarit hundrade gånger, att när man släpper allting och bereder sig till fullkomlig lydnad, då blir man omhändertagen [...]*

– *Var får Lundin den här vissheten ifrån då? frågade Gabriel.*

– *Har jag inte bevis då övernog, sade Lundin, fullt sysselsatt med sin grävning. Gabriel såg inte hans ansikte, men han visste vilket hemlighetsfullt och strålande uttryck det hade, då han berättade om de tecken och under, som fyllde hans anspråkslösa väg genom livet och gjorde den äventyrligare, rikare och sällsammare än någon stormans eller konungs väg i världen ... Dödgrävare Lundin, okänd av världen och ringa aktad, var den lyckligaste människa Gabriel sett, där han vandrade fullkomligt trygg och självuppgiven under Guds noggranna order, särskilt utgivna åt honom dag för dag ...*

Senare berättar Lundin för Coreus:

– *Jo sade Lundin ... på natten sen så kunde jag inte sova, jag låg och undrade över människornas olycka. Då fick jag tillsägelse att stiga upp och klä mig och gå ut. Jag gjorde det, och gumman frågade ingenting, för hon vet ju vem det är som bestämmer [...]* Jag vandrade åt öster och väster, upp och ner men mötte ingen människa. Gå hem, fick jag emellertid inte ändå. Till sist [...] kom en kvinna gående emot mig. Hon gick mycket lugnt och uppträdde inte alls konstigt på något vis, men det var ändå något eget med att hon vandrade här ensam vid tretiden på natten. Då hon kom närmare kände jag igen henne fast hon inte kände mig [...]

– *Sa Lundin något till henne?*

– *Nej, bara Guds fred, för det kunde man veta, att hon behövde. Då sa hon: tack för den, och så gick hon förbi mig.*

– *Vad hände sen? frågade Gabriel.*

– *Ingenting, sade dödgrävaren, utom det att jag fick gå hem och sova.*

– *Menar Lundin nu verkligen, att han blev utkallad mitt i natten bara för att hälsa Guds fred på denna vandrerska?*

– *Det vet jag inte och det behöver jag inte veta nu, sade Lundin. Om det är av nöden, får jag veta.*

Det visar sig att det var Virginie som varit ute på natten. Hon hade tänkt ta sitt liv, men genom denna hälsning mitt i natten fått mod att gå hem igen. Virginie inser att dödgravaren, denne märklige man, var den ende av stadens tjugotusen som det kunde falla in att lyssna och lyda, och därför den ende som Gud kunde använda för att rädda henne.

Genom mötet med dödgravaren väcks Virginie till liv andligen och inser att ”det förfärligaste av allt har varit att jag inte under många år, o Gud, märkt att du varit tyst”.

Denna skildring visar på ett grundelement i kväkardomen: Beredskapen att öppna sig för Guds ledning och följa Guds inre maningar. Lärdom har ingenting med saken att göra.

En annan del av berättelsen där kväkardomen skildras starkt är invigningen av den nya kyrkogården, ett tillfälle då biskopen ska komma till kyrkan för att predika. Dödgravaren beger sig till kyrkan för att höra predikan, i vilken biskopen ställer en retorisk fråga till församlingen som han själv besvarar:

– Hur talar Gud till oss? frågar du, min vän. Hur skall jag veta hans vilja? Jo, genom andra människor. Människor är Guds ord till människorna, uppenbarare än hans makt och bevisen på hans tillvaro. Först och främst Kristus, den främste människosonen, så sådana män som Fransiskus, Ansgarius, Luther, Scriver, Schartau och Arndt och Laestadius, som vi alla känner ... Till dem ska vi alla lyssna för att få höra Guds ord.

Dödgravaren kände i sin innersta, levande visshet, att denna lära var fattig och falsk. Hur sorgligt, tänkte han att en man, som folket trodde på, skulle stiga upp i denna predikstol och förneka den största, underbaraste och sannaste erfarenhet, som människohjärtat kunde göra, den att man utan förmedling av människor, predikningar och böcker kan höra Gud tala i sitt eget hjärta.

De fem pärlorna (1927)

En roman där kväkarinflytandet i form av kärlekens makt över hatet framträder klart är *De fem pärlorna*.

Kitty Nevinsson (Credo) är sekreterare hos Martius, den landsflyktige ledaren för det ockuperade Vinland. Han har planer på att mörda Clark, sin hätskaste fiende, för att kunna återta makten. Credo säger nej: ”Du dräper en kropp [...] mer har du inte makt till. Den onda smittan blir kvar, den bränns inte bort på det sättet.”

Credo lyckas förmå Martius att uppskjuta mordet i fem dagar, men under de dagarna blir Martius själv dödad. Genom att dö för sitt land väcker Martius det egna folkets mod och kraft att befria sig från förtryckarna.

I berättelsen återfinns ett kväkarpar som fått en gudsingivelse, ”concern”, att bege sig till det ockuperade landet för att lindra nöden. Kväkarparet utgör ”glada kristna”, vilket Ingrid Jansson menar är i stort sett obefintligt i Elin Wägners diktning innan kväkarinflytandet gjorde sig gällande.

Korpungen och jag (1930)

År 1930 ingår Elin Wägner i ett nätverk som utgör grundarna av den begynnande svenska kväkarrörelsen. I en av novellerna i *Korpungen och jag* beskriver hon kväkarna:

De åberopa sig på ingen auktoritet och de överbevisa ingen om någonting. De endast söka ge ord åt sin egen visshet att människan inte alltid behöver kyrka, präst, sakrament, symboler eller estetiska hjälpmedel för att komma i kontakt med det gudomliga. Det gudomliga finns i varje människa, det gör sig hört som en röst, det är synligt som ett ljus, det lever som en kraft, blott vi är villiga att låta det komma till uttryck ... Ett samfund för de i anden fullvuxna ... Man ska inte bara höra kväkarna tala. Man ska se dem i det dagliga livet använda sin arbetshypotes att det går an att gå människorna till mötes vapenlös och med förtroende. Man ska följa dem på deras vägar och se hur lugnt de gå fram utan fruktan under en osynlig ledning, varom de är förvissade. Då kan det hända att man tycker sig se något mycket underbart.

Dialogen fortsätter (1932)

Konstnären Johan Hallind har skrivit en bok mot kriget, ”Guerre à la guerre”, där han hävdar att det enda sättet att undgå kriget är fullständig avrustning. Militärväsendet bör alltså avskaffas.

Stina Ek är frånskild och har aldrig tidigare intresserat sig för samhällsfrågor. Hon läser boken och grips av avsky för den värld som håller på att skapas och fruktar för sina barns framtid.

Sonen Torkel kommer hem till sin mor på besök. När hon sitter vid hans bädd på kvällen har hon nyss fått veta av honom att han också är aktiv fredskämpe. Stina upplever det inre undret, Guds osynliga närvaro, som en andlig verklighet:

Där var ett tredje väsen tydligt förnimbart i rummet, ett som var verkligare, som omslöt dem båda två, överflödande, upplysande som ett solsken som bryter in i mörker, men långt verkligare, mera genomträngande, bärande, skyddande än så. Det var det Svar, vilket människor i släktled efter släktled vittna om att de mottagit, då de ropat ut sin djupa nöd. Som de försökt uttrycka i ord, namn, i sång, i bild, i trosartiklar men ännu aldrig lyckats utan att göra det mindre än det var i sin väldiga tysta närvaro ... livsviljan steg över sina bräddar, kampen mot döden och dödsviljan tycktes inte hopplös längre. Nej, den kunde inte, den fick inte sluta annat än med seger vilka offer den än skulle kosta.

Som så många gånger förr i Elin Wägners diktning är det genom ett andligt uppvaknande som en människas liv får en ny riktning. Stina engagerar sig i fredsfrågan och blir aktiv riksdagskvinna. När försvarsfrågan ska tas upp försöker Stina att sätta sig in i terminologin:

När jag pluggar och läser och försöker sätta mig in i de tekniska frågorna som du kan så bra och begriper skillnaden mellan offensivvapen som används till legitimt försvar och aggressiva vapen som användas blott till anfall, då slutar det bara med att jag ser döden som en trollkarl som försöker blanda bort korten, leda bort vårt intresse och lura oss att det är han som är livet.

Stina äger en inre visshet om att vapen inte kan garantera trygghet. I romanen diskuteras också stridsgaser och det framkastas att kvinnorna borde vägra att bära gasmask – samma tanke som Elin Wägner och andra kvinnor försökte genomföra 1935 genom en appell i *Tidevarvet*: ”Kvinnornas vapenlösa uppror mot kriget.”

Johan Hallind får i uppdrag att måla en fresk i riksdagshuset. Den föreställer madonnan och barnet bärande gasmasker. Karin Boye menar att

... madonnan med barnet är en ledsagande symbol genom hela berättelsen och är sammanfattningen av allt det väsentligaste i Elin Wägners diktning [...] livets okränkbarhet och det oersättliga värdet av ett enda mänskligt väsen [kan inte] uttryckas bättre än bilden av en mor med sitt barn.

Kvinnosaken och fredssaken är en och samma sak.

Genomskådad (1937)

I den här boken raljerar Elin Wägner med den etablerade kristendomen och dess företrädare. Det finns inte mycket av sympati och värme för personerna, prosthustrun undantagen, utan hon driver med och beklagar deras uttryck.

Prästgården är pampigt byggd, med kolonner och stenfot och statyer i entrén. Porten är så tung ”att ett barn inte skulle kunna öppna den”. (Möjligen en satirisk anspelning på Jesusorden ”Låten barnen komma till mig”.)

Romanens huvudperson Agnes bor ett tag med jämnåriga på prästgården för att delta i konfirmationsläsning. Konfirmationsläraren prosten Menander innehar mycket lärdom, som prästidealet är vid den här tiden: ”en avbild av Luther med sina glittrande blå ögon, sin breda näsa, sin feta hals, sin väldiga aptit och sitt bullrande väsen”.

Konfirmationsläsningen går ut på att med iver banka in i barnen en kunskap som ska sitta som berg, men avslöjar också en omedvetenhet om hur skrämmande vissa element i läran kan te sig för en öppen barnasjäl. Barnen fick lära

... att religionen lär ut den enda vägen till den bittert nödvändiga försoningen med Gud. Vi visste att Gud själv tog initiativet därtill då han under kejsar Augustus regering beslöt att försona den fallna mänskligheten med sig själv [...] det gällde att göra syndaren delaktig av Kristi försoningsdöd, ty direkt inför Guds ansikte måste syndaren undfå vissheten om sin obegripliga räddning för Kristi skull undan ett fasansfullt öde. Vi visste att endast ett skuldlöst offer kunde godtagas av den rättfärdige guden och att vi i nattvarden skulle bli delaktiga av offret och försonas med Gud.

Återigen beskriver Elin Wägner den protestantiska lutherdomen, fast nu ur ett barns perspektiv: en obegriplig och många gånger skrämmande lära som ett barn inte har själsliga förmågor att ta till sig och förstå innebörden av.

Den första nattvardsgången blir en nästan uthärdlig besvikelse och när Agnes senare på kvällen tar fram Nya testamentet och läser skildringen av Jesu sista måltid med lärjungarna väcks en längtan efter att få tillhöra en andlig gemenskap: ”högre än blodsbandets, uppbyggd på andligt syskonskap i tron på en gemensam Fader i himmelen”.

Denna längtan hade Elin Wägner själv känt. I den här romanen blir det uppenbart hur prästens sätt att handskas med konfirmanderna och den svårbegripliga kristna läran ställer sig i vägen för en ung människas längtan efter gudsgemenskap.

Vändkorset (1944)

Romanen handlar om det lilla småländska samhället Gåtatorp, vars dominerande arbetsplats, möbelfabriken, är nedläggningshotad. Gammalt gediget möbelsnickeri är inte längre gångbart på marknaden. Tiden vill ha ljusare och lättare möbler. Idéer från fabriksledningen om ny möbeldesign ska övertyga ägarna i Stockholm, på väg att göra ett besök i Gåtatorp, om att de ändå ska låta fabriken vara kvar.

Den nya sekulariserade tiden bryter in allt mer i samhällslivet och tar över där kristendomen förr hade inflytande över människors liv. Den gamla tidens kyrka och fromhetsliv är också nedläggningshotat.

Som så många gånger förr hade Elin Wägner behov av att låta den gamla tidens kristna arv komma till tals: ”Under de avgörande barndomsåren var kristendomen en ständigt närvarande realitet. Genom min gamle morfar nåddes jag utan att veta om det av en sista svallvåg av de stora väckelserna från mitten av förra århundradet, den sista starka andliga rörelsen inom statskyrkan”, skriver hon i *Idun* 1936.

Enligt krönikan i berättelsens inledning hade det varit så även för människorna i Gåtatorp en gång. Pastor Crusimontan, som under 1850-talet var själasörjare i Gåtatorp, lät Herrens ljungeld gå fram över sin församling. När han predikade om synd och straff

... då var det som om svarta moln stigit upp och åskan rullat över nejden. Men när han försäkrade sina åhörare om Kristi blods kraft att frälsa syndare, föllo hans ord som ljuvligt sommarregn på en förbränd jord [...] efter hans död slocknade hänförelsens eld så småningom som ett stycke järn, taget ur ässjan.

När den unge, stilige och högt utbildade kyrkoherden Malte Odelman tar tjänst i Gåtatorps församling är bruket att gå i kyrkan nästan försvunnet. Söndag efter söndag talar han för endast några spridda själar i kyrkbänkarna och blir alltmer betryckt över att inte nå fram. Hur han ska kunna väcka församlingen ur dess andliga dvala? Han blir gruvligt besviken över det hårda, torra och förstockade andliga tillståndet. Vad bekymrar församlingsmedlemmarna mer än att möbelfabriken får in order och att priserna på virke och kreatur stiger? tänker han.

Maltes hustru Dagmar Udd är läkare och har inrett en egen mottagning i prästgården som nu håller öppet alla dagar i veckan. Hon har som läkare lyckats vinna förtroendet hos ortsbefolkningen där han misslyckats som präst. Henne tror man på och till henne går man

även med sina själsliga bekymmer. Hennes framgång väcker en bitterhet hos honom som är svår att erkänna. Han stänger in sig i sitt arbetsrum och isolerar sig allt mer i äktenskapet.

Genom en av de mest obemärkta i församlingen får Malte Odelman av en slump höra talas om Crusimontans omvändelse från försupen landsortspräst till mäktig förkunnare och ledare av en väldig andlig rörelse. Malte fördjupar sig i Crusimontans arbeten och lever sig in i denna märkliga epok i församlingens historia. Vad var det för hemlighet i det budskap som Crusimontan burit fram till Gåtatorpsborna?

Den fattige lille Smålandsprästen i sin avsides bygd hade gjort underverk i sin landsända, men varför? Därför att han efter sin djupa syndaflood haft en gudserfarenhet så stark, att den strålat ut ur honom och lyst andra fram till samma erfarenhet.

Sanningens minut skakar om kyrkoherde Malte Odelman. Han inser att han är satt att predika om en gudomlig verklighet som han aldrig upplevt. Det är detta som är hans nöd och orsaken till den tomma kyrkan.

Denna insikt är en grundläggande kväkarprincip som Elin Wägner låter kyrkoherden gestalta: Undvik att tala i spekulativa och högtflygande sanningar som du själv inte vet något om. Tala istället ur djupt upplevd erfarenhet.

Under tiden sker under vad gäller fabriken framtid. En ung arbetare får bygden att sluta sig samman och man lyckas få ihop tillräckligt med andelar för att kunna starta ett kooperativ av den nedläggningshotade fabriken.

Den gamla och den nya tiden bryts mot varandra i denna berättelse, även långt in i äktenskapet mellan Malte Odelman och Dagmar Udd. Dagmar Udd representerar en modern kvinna med eget yrkesliv, upplyst av läkarvetenskapen och psykologin, och hon trodde inte ”att en präst hade några uppgifter som inte en läkare kunde lösa bättre”. En intressant detalj i berättelsen är när Dagmar Udd av en slump finner boken med Crusimontans predikningar ligga uppslagen och läser om de hemska straff som ska drabba de syndfulla människorna om de inte vänder sig till Kristus. Boken väcker en instinktiv motvilja hos henne.

Vilken elak människa den där Crusimontan måtte ha varit tänkte hon, som skapade en så ond Gud.

Gudskraftens förmåga att bortom mänskligt förnuft återupprätta en djupt fallen människa, är en erfarenhet som Dagmar Udd inte har. Hon dömer ut religionen och därmed dess andliga

sanningskraft. Hon är därför oförmögen att vara ett stöd för den verkligt utsatta Regina Montan vars liv ropade efter sanning med en radikalitet som sekulära förklaringsmodeller inte rymde.

Men varför låter Elin Wägner Malte Odelman förvandlas av en företrädare för den gamla religionen, när både hon själv och egentligen allt i den nya tiden talar emot den? Ägde den ändå, trots sina mörka och destruktiva drag, en lyskraft för henne? Vill hon säga att någonting viktigt kan gå förlorat i sekulariseringens spår?

Kyrkoherden får genom Crusimontan tillgång till gömda källor inom sig själv och börjar tala till församlingen på ett nytt sätt. För första gången får han uppleva att hans predikan griper folket, och när församlingen lämnar kyrkan talar man inte längre om fabriken, om skatterna eller virkesleveranserna:

En röst sade – Kunde en få tala litet enskilt med kyrkoherden?

– Ja det vore allt rart att få, sade en annan.

Malte blev djupt förvirrad. Han kom från ett stort nederlag, hur stort visste han bara själv.

Och så hade han ändå väckt lusten efter Guds ord hos andra!

Malte Odelman känner en växande gudslängtan. En underbar tanke att man när som helst skulle kunna bli seende efter att ha gått blind genom livet.

– Nu vet jag hemligheten med livet, så enkel var den och så svår ändå. Det som fattades var bara den direkta förbindelsen med Gud och nu har jag den.

Guds röst i det inre

Man kan läsa Elin Wägners romaner på många sätt. Mitt perspektiv har varit att få syn på det religiösa livets realitet. Det är inte alltid det dominerande perspektivet i texten, men det finns alltid där som en underström, en ständigt närvarande kraft, ”ett irrationellt moment som kan omskapa människan och lyfta henne över hennes givna mål”, för att använda Elin Wägners egna ord från *Idun* 1936.

Om andlighet är den osynliga, hemlighetsfulla strömmen mellan en människa och verkligheten, så står hela livet under en andlig påverkan. Det gäller då i högsta grad de djupaste sanningar en människa bär inom sig: om livsuppgift och livsväg och hur hon vill leva sitt liv på jorden. Den religiösa föreställningsvärlden kan ligga djupt förborgad i människans

själ men kan – inte sällan ur motgångar, sorg och förtvivlan – väckas upp och ge livsförnyande kraft.

Elin Wägner återvände som vi sett ständigt till barndomens kristna prästgårdsmiljöer. Det var den andliga mylla som starkt påverkat hennes tankevärld. Trots att hon tog avstånd från den hade hon hela livet behov av att bearbeta dess föreställningsvärld och fortsätta uppgörelsen med den. Elin Wägner kallade sin barndoms kristna kristendom för fullkomligt förfalskad, men tog hon aldrig avstånd från kristendomens sanningar, som för henne framstod som högtidligt underbara. Häri ligger nog en del av den religiösa spänning hon nämner i fråga om sin andliga konstruktion.

Det var hos kväkarna hon fann en form av andaktsliv hon kunde bejaka. Människorna måste lyssna till Guds röst i det inre för att bli vissa om den rätta vägen. Härskartanken måste avlösas av kärlekens och tjänandets ande, som utmärker den sanna kristendomen.

I Vännernas samfund fann hon, förutom ro och stillhet, ursprunget till de rörelser för vilka hon kämpade. I kväkardomen fann hon en tro som lägger huvudvikten vid Guds levande och verkande ande och inte fäster något avseende vid yttre former. Här tror man på det stilla personliga inflytandets verkan, på andens makt över våldet och kärlekens makt över hatet.

Detta blev för Elin Wägner en religiös motivering för pacifism och socialt reformarbete. Religionen är inte en flykt, utan en längtan efter att reformera världen. Arbetet för kvinnans frigörelse var en del av det som drog Elin Wägner till kväkarna, eftersom kvinnan hos kväkarna sedan rörelsens början har en fullt jämbördig ställning. Också dess internationella karaktär tilltalade Elin Wägner: något av Gud i varje människa ger förutsättningar för mänsklig samhörighet bortom trångsynt nationalism.

Som avslutning vill jag lyfta fram 1600-talskväkaren James Naylers andliga testamente, som Flory Gate valde att läsa vid Elin Wägners kista:

Det finns en ande som jag förnummit och som inte har någon fröjd att föra ont eller vedergälla någon oförrätt utan har sin fröjd i att uthärda allt i hopp om att på sistone få ut sin fröjd. Dess hopp är att komma på andra sidan vrede och tävlan och trötta ut all överspändhet och hårdhet och vadsomhelst som är av motsatt art. Den ser mot ett slut på alla frestelser. Då den inte själv bär ont inom sig så alstrar den inte heller ont genom tankar mot andra. Om den blir förrådd så kan den bära det. Ty dess grund är Guds förbarmande och förlåtelse. Dess krona är mildhet. Dess liv är oförfalskat evigt liv. Den erövrar sitt rike genom att vädja och inte genom att strida och bevarar sinnets ödmjukhet. Också där ingen aktar den eller erkänner dess liv kan den finna sin fröjd hos Gud allena. Den

danas i sorg och föds fram utan att någon deltar därvid. Den knotar inte i trångmål och förtryck. Den når aldrig till fröjd utom genom lidanden. Ty världens fröjd tar död på den. Jag fann den allena övergiven. I den har jag gemenskap med dem som levat i jordkolor och ödemarker och som genom döden fått del i uppståndelse och detta heliga liv.

Noter

1. Lisa Genell-Harrie, "Ett sällsamt rent vitt ljus...". *Idun*, nr 4, 1949.
2. Karin Boye, "Elin Wägner. En översikt". *Ord och Bild*, 1936, s. 415–426.
3. "Inte för att Elin vid den tiden eller någonsin senare gjorde min av att vilja dominera. Även i sin ungdom och som nybliven författarinna kunde hon vara tyst, tillknäppt och liksom inkrökt i sig själv. Men man visste aldrig vilket ögonblick hon skulle stiga fram ur tystnaden och med sin milda, litet beslöjade röst säga det avgörande på ett förfärande stillsamt sätt." Elisabeth Krey Lange, *Iduns* redaktion "Från pennskaft till spinnerska". *Idun*, nr 4, 1949.
4. Elsa Björkman-Goldschmidt (red.), *Fogelstad. Berättelsen om en skola*. Norstedts, 1956.
5. Brev till John Landquist juli 1933
6. *Kära Ili, käraste Elin. Emilia Fogelklou och Elin Wägner växlar brev åren 1924–1949*. Åsak, 1988.
7. Elin Wägner, *Väckarklocka*. Bonniers, 1941, s. 337.
8. Karin Boye, "Elin Wägner. En översikt". *Ord och Bild*, 1936, s. 415–426.
9. Ingrid Jansson, "Kväkarinslag i Elin Wägners författarskap". Uppsats framlagd vid proseminariet i litteraturhistoria vid Stockholms Högskola vårterminen 1959.
10. Emilia Fogelklou, "Två kvinnor mötas". *Idun* nr 50, 1950.